

második a *Két párhuzamos szintézis*, a harmadik pedig a *Heidelberg és Budapest* címet viseli. Az *Esztétikai kultúra* nem csupán Lukács első, hasonló című kötetének anyagát tárgyalja: a korai színházi kritikáktól kezdve az irodalmi tanulmányokon át a kultúrkritikai esszéig, Lukács valamennyi pályakezdő írását elemzés alá vonja. A *Két párhuzamos szintézis* fejezetének középpontjában természetesen a „művészetszociológiai” drámakönyv (*A modern dráma fejlődésének története*) és az „existenciálfilozófiai” esszékötet (*A lélek és a formák/Die Seele und die Formen*) analízise áll, kiegészítve azonban az egyik oldalon az „irodalomtörténet elméletéről” írott tanulmány meg a „nem-tragikus dráma problémájáról” szóló esszé, a másik oldalon meg az esszékötet árnyékában megszületett, akkor kéziratban maradt, irodalmias esszé elemzésével. A *Heidelberg és Budapest* fejezet végül a heidelbergi kéziratokkal a „művészetfilozófiai szintézist” illetve *A regény elméleté*-vel a „történelemfilozófiai kísérletet” helyezi a középpontba, a *Balázs Béla*-kötet és a „bolsevizmus-cikk” elemzésével eljut azonban egészen a forradalom problémáig és Lukács kommunizmus melletti döntéséig.

A fejezetek szubtilis – javarészt meggyőző, esetenként vitára ingerlő – gondolatmenetét itt most nem tudjuk aprólékosan rekapitulálni. Ehelyett egyetlen problémát veszünk elő: Lendvainak Lukács „megtéréséről” – a kommunista párthoz való csatlakozásáról – adott értelmezését villantjuk föl.

A fordulat megértése, mint ismert, régi kedves problémája a Lukács-értelmezéseknek. Amikor a gondolkodó 1918 decemberében belép a pártba, azt már saját baráti köre is „megtérésként” értékeli: megdöbbennek rajta, hogy Lukács egyik hétről a másikra Saulusból Paulussá változott. Az egyik vasárnapon még

arisztokratikus polgár, a másik vasárnapon már radikális kommunista: a fordulat – a maga gyökeres és váratlan voltával – látszólag tényleg megmagyarázhatatlan. Hitbéli változás ez: tisztán racionálisan nem magyarázható fölfogásváltozás. Amelyik ugyanakkor valamiféle mély logikát is mutat: a „premarxista” korszak éppenséggel határozottan előkészíti a marxista fordulatot. A kommunizmus választása, bizony, gyakorlati-egzisztenciális válaszkísérlet a fiatal gondolkodót kínzó elméleti-egzisztenciális kérdésekre. Nos, Lendvai értelmezéskísérlete mindkét szempontra tekintettel van. Nem tagadja a fordulat irracionális jellegét: az orosz bolsevizmus elfogadása, az eszkatologikus remények beteljesítését ígérő messianisztikus mozgalomhoz való csatlakozás, a „kommunista párt egyházába” való belépés, mint magyarázza, voltaképp a történelemfilozófiai „megváltás” pillanatának fölismerésével egyenlő. Mint „végső ugrásnak”, úgymond, szükségképp „irracionalisnak” kellett lennie tehát. Ugyanakkor határozottan hangsúlyozza a fordulat és a korábbi gondolatok között fönnálló, mély összefüggést. Ahogy a probléma legátfogóbb fölvetése során fogalmaz: ha a marxizmust a „történelmi materializmus” – vagyis a szociológiai szemléletmód – és a „tudományos szocializmus” – az eszkatologikus jellegű marxista utópia – összekapcsolódásának tekintjük, nos, akkor a fiatal Lukács fejlődésében mindkétnek fölfedezhető az előzményei. A gondolkodó előbb, „budapesti” korszakában Marx szociológiai eszméivel találkozik, később, a háború előtti és alatti „heidelbergi” korszakában különféle eszkatologikus-utópikus eszméket tesz magáévá, hogy végül, 1918-ban egyesítse a kétféle eszmevilágot. Ebben az értelemben, hangsúlyozza Lendvai, a gondolkodói út valóban Marxhoz vezet.

Monográfiája zárásaként a szerző mérleget von, és kitekintést nyújt. A *Mérleg* a fiatal Lukács korabeli recepciójának néhány reprezentatív megnyilvánulását veszi számba: a tudományról és a politikáról mint hivatásról előadást tartó Max Weber, a *Varázshegy* Naphtájának alakját megrajzoló Thomas Mann, meg a gondolkodóval intenzív párbeszédet folytató Paul Ernst Lukács-képét villantja föl. A *Kitekintés* pedig vázlatot ad a további pályaszakaszokról: Lukács későbbi fejlődésében a húszas évek „messianisztikus szektásságának” szakaszát, a harmincas évek elejétől 1956-ig terjedő „érett marxizmus” korszakát és az 1956 utáni, a filozófiai elmélethez visszataláló, újabb szintéziskísérleteket eredményező korszakot különítve el egymástól. A vázlat célja éppen annak demonstrálása, hogy a fiatal Lukács „premarxista” kérdésközpontjai, megszüntetve megőrzöttek, marxista korszakaiban is fönnmaradnak. A „premarx-

ista” korszak e szerint valóban „pre-marxista”, nem csupán megelőzi a marxista korszakokat, nem is csupán azokhoz vezető „utat” képez: meghaladottan tovább is él majd azokban. A vázlat keretei között Lendvai meggyőzően bizonyítja, hogy a figyelmes értelmező a lukácsi fejlődésben, bizony, nem csupán töreszeket kell lásson: éppen az elemzett „premarxista” korszakra visszamenő folytonosságot is észre kell veyen.

Kései önéletrajzi visszaemlékezésében Lukács annak idején, emlékezetesen, úgy fogalmazott: „az én fejlődésemben, azt hiszem, anorganikus elemek nincsenek”. Lendvai L. Ferenc nagyszabású monográfiája a híres diktum melletti érvelésként is fölfogható. (*Lendvai L. Ferenc: A fiatal Lukács [Útja Marxhoz: 1902–1918]. Budapest: Argumentum Kiadó–Lukács Archivum, 2008*)

Percz László

filozófiatörténész, az MTA doktora

Gábor Tüskés – Éva Knapp: *Germania Hungaria Litterata* *Deutsch-ungarische Literatur-* *verbindungen in der frühen Neuzeit*

A magyar–német irodalom- és művelődéstörténeti kapcsolatokról az elmúlt másfél évtizedben számos új kutatási eredmény született, s ezen belül is figyelemreméltó a kora újkor iránt megnövekedett érdeklődés. Mind magyar, mind német részről számos kiadvány, konferenciakötet, antológia és monográfia járult hozzá a sok évszázados közép-európai szellemi együttélés részleteinek feltárásához, a két kultúrkörben mutatkozó párhuzamos vagy éppen ellentétes jelenségek értelmezéséhez. Szerepelt a témák között a két etnikum egymásról kialakult képének

összevetése (Horst Fassel: *Pannonien vermesen. Ungarnbilder in der deutschen Literatur*, 2004; *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie*, szerk. Márta Fata, 2004; *Das Ungarnbild in der deutschen Literatur der frühen Neuzeit*, szerk. Dieter Breuer – Gábor Tüskés, 2005), a költészeti párhuzamok elemzése (Tarnói László: *Parallelen, Kontakte, Kontraste*, 1998), a 16. századi tudományos kapcsolatok feltárása (*Deutschland und Ungarn in ihren Bildungs- und Wissenschaftsbeziehungen während der Renaissance*, szerk. Wilhelm Kühlmann – Anton Schindling, 2004), a német nyelvterületre irányuló magyarországi peregrináció története (*Iter Germanicum*, szerk. Szabó András, 1999; *Peregrinatio Hungarica*, szerk. Márta Fata – Gyula Kurucz, Anton Schindling, 2006), a bajor–magyar kapcsolatok feltárása (*Hungarica in*

Bayern, 2004), a felvilágosodás korának magyar–német kapcsolatai (*Barock und Aufklärung in Ungarn und in Deutschland*, 2005) és még számos egyéb téma, melyeknek felsorolására ehelyütt nem vállalkozhatunk. Köztudott, hogy a müncheni *Ungarn-Jahrbuch*, a stuttgarti *Miteinander* című évkönyv, a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek kiadványainak több darabja és a tübingeni Niemeyer Verlag *Frühe Neuzeit* néven futó sorozata egyaránt igen sokat tett a magyar és német kultúra közös múltjának bemutatása érdekében. Ebben a sokirányú interdiszciplináris kutatási témakörben kiemelkedő szerepet játszott már eddig is a Tüskés Gábor–Knapp Éva szerzőpáros, korábbi német nyelvű kötetük ma már alapvető tétel a nemzetközi szakirodalomban (*Völkfrömmigkeit in Ungarn*. Dettelbach: Verlag J. H. Röhl, 1996). Ezt követően jelent meg Tüskés Gábornak a Nádasi Jánosról szóló monográfiája németül (Tübingen, 2001), amely komparatív módszerrel mutatta be a rendkívül termékeny magyar szerző írói munkásságának európai kapcsolatrendszerét. Most pedig újabb, impozáns tanulmánykötete jelent meg a Tüskés Gábor – Knapp Éva szerzőpárosnak a kora újkori magyar–német irodalmi kapcsolatok köréből, s minden remény megvan arra, hogy a berlini kiadó terjesztési programjának köszönhetően ez a könyv is szervesen beépül a nemzetközi szakirodalom vérkeringésébe.

A kötet négy nagy fejezetre tagolva mutatja be a 17. század magyar irodalmi műveltségének kapcsolatait a német nyelvterület szellemi életével. Az első témakör a latin nyelvű költészet és az irodalomelmélet területét vizsgálja, s igen sok új adatot és megfigyelést tartalmaz, eddig nem vizsgált nézőpontokat érvényesít. Mindenekelőtt meg-

győzően illusztrálja azt, hogy a latin nyelvű német jezsuita retorikai munkák nagy számban voltak jelen a Kárpát-medencében, s jelentékeny hatást gyakoroltak a itteni régió irodalmi fejlődésére. A bajor választófejedlem udvari lelkésze, Jacob Balde (1604–1668), akit kortársai egyenesen Horatiushoz hasonlítottak, jól ismert volt a korszak magyarországi jezsuita szerzői előtt, könyvei a rend minden bibliotékájának könyvjegyzékén szerepeltek. Irodalomelméleti tankönyvek, kéziratos feljegyzések, latin versek és iskoladramák egyaránt mutatják hatását. Egy győri bencés szerzetes, Fojtényi Kázon Ferenc – igaz, meglehetősen későn: 1859-ben – magyar fordításban is kiadta „a nagy német–latin költő” verseit.

Nem kevésbé jelentősnek bizonyul a vizsgálatok során Jacob Masen (1606–1681) kölni jezsuita teoretikus hatása. Poétikai és retorikai művei (*Ars nova argutiarum*, 1649; *Palaestra eloquentiae ligatae*, 1654; *Palaestra oratoria*, 1659) a magyarországi jezsuita kollégiumok könyvtáraiban nagy számban voltak megtalálhatók, s a tanulmány adatok sokaságával bizonyítja, hogy a német szerzőre sűrűn hivatkoztak mind a magyarországi irodalomelméleti kézikönyvek (főleg a Soarius-átdolgozások), mind a fennmaradt kéziratos jegyzetek; ezen túl hatása egyes irodalmi műfajokban, sőt a drámaelméletben és képzőművészetben is kimutatható. Az utóbbira pregnáns példa a győri jezsuita kollégium díszlépcsőjének freskóciklusa, amelynek ikonográfiai programja Masen emblémaelméletének jegyében készült. Még ugyan ebben az első alfejezetben kapott helyet az a tanulmány is, amelyben a szerzőpáros felderíti a Gyöngyösi István *Rózsakoszorú*-jának forrásául szolgáló verses elmélkedés- és ima-gyűjtemény szerzőjének nevét: eszerint az E.

S. monogram mögött Elias Schiller bécsi udvari kamarás rejtőzik.

A második fejezet Magyarország és Alsó-Ausztria irodalmi- és kegyességtörténeti kapcsolatait tekinti át. Külön is részletes elemzés mutatja be a magyarországi barokk irodalom egyik jellegzetes alkotását, Esterházy Pál nádor mariológiai atlaszát, amely Nagyszombatban kétszer is megjelent (1690, 1696, hasonmás kiadása: 1994), s a Mária-kultusz fellendítésében kulcsszerepet játszott. A szerzők most ennek összefüggését tárgyalják a müncheni jezsuita Wilhelm Gumpfenberg monumentális *Atlas marianus*-ával. E kapcsolat részletes feltárása azért is különösen jelentős, mert a német nyelvterület egyik legnagyobb hatású, sokszor kiadott, népszerű barokk devóciós kiadványának magyar nyelvű adaptációjáról van szó, a neves világi főúr anyanyelvén közvetítette a kor katolikus egyházi tudományosságának eszméit a magyar irodalom és képzőművészet számára. A fejezet harmadik témája Johann Urban Pickeilius máriacelli *Mirakelbuch*-jának magyar fordítása, amelynek három kötete 1753–1766 között jelent meg a Benedek-rendi Péter Imreh fordításában. Ez a munka is jellegzetes ötvöződését mutatja a korabeli katolikus tudományosság, a szóbeli kegyességi tradíció és a retorikai műveltség elemeinek, s alkalmas volt arra, hogy a közép-európai közös szellemi örökségnek részévé váljon mind a német, mind a magyar vallási életben.

A kötet harmadik nagy egysége az emblematika és a jezsuita dráma területén tárja fel a magyar–német kapcsolatok részleteit. Számos ábrával is illusztrálva kapunk itt képet egyrészt a német szerzők Magyarországon kiadott emblémáskönyveiről, másrészt a magyar szerzők német nyelvterületen közzétett műveiről. Az előbbire példa a

Johann Arndt művét fordító Huszti István, valamint a Johann Gerhard könyvét magyarra átültető Inczedy József, az utóbbira pedig a soproni Lackner Kristóf, a jezsuita Hajnal Mátyás és Hevenesi Gábor, akiknek műveit német nyelvterületen is jól ismerték. Külön alfejezet tárgyalja a németül író magyarországi szerzőket: közülük az eperjesi főbíró Weber János volt a legjelentősebb, aki Lőcsén reprezentatív kiállítású, ábrákkal illusztrált német–latin nyelvű fejedelmi tükröt tett közzé (*Janus bifrons*, 1662), s ezáltal a német barokk politikai és emblematikus literatúrának is részévé vált.

Külön alfejezet ismerteti azt az emblémáskönyvet, amelyik *Abgetrocknete Thränen* címmel 1698-ban ismeretlen szerző tollából jelent meg Nürnberg–Frankfurt nyomdahellyel, s amely az egy évvel korábban Máriapócsról Bécsbe szállított könnyező Madonna-képet övező különleges figyelem hatása alatt íródott. Módszerében is újszerű és mintaértékű, ahogyan a szerzők a kiadvány képeinek és a hozzájuk kapcsolódó prédikációs szövegeknek együttes elemzésével bemutatják azt az utat, amelyen a humanista emblematika a barokk vallásos cél szolgálatába állt, módosítva a horatiusi motót: az „*ut pictura poesis erit*” helyett az „*ut pictura cultus erit*” elvét állítva előtérbe. Az emblematikus kép (*imago, pictura*) barokk kori kultuszteremtő hatása mind a jelen kötet tanulmányaiból, mind a szerzőpáros korábbi írásainak egész sorából (főként: *Populáris grafika a 17–18. században*. Balassi, 2004, valamint: Knapp Éva: *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*. Universitas, 2003) igazolódik, s jelentékeny hozzájárulást jelent a barokk fogalmának időszerű magyarozatához is. A kép, a jelmondat és a magyarozat (*imago, motto, explicatio*)

hármasszoros egysége a vizsgált kiadványban megvalósul, s az így megformált együttes esztétikai hatása járult hozzá a bécsi Mária-kultusz sajátosságainak, aktualizált vonásainak kialakításához, a Magyarországról származó kép „bécsivé” honosításához.

A kötetnek egy további témája a magyar történelmi események ábrázolása a német jezsuita drámákban. Ehhez az elemzéshez tartozik az a függelékben közölt lista, amely teljességre törekvően számba veszi mindazokat a nyomtatott vagy kéziratot drámaszövegeket, melyek a magyar történelemtől szólnak, vagy azzal érintkeznek. Mivel a forrásoknak ez a számba vétele a lelőhelyeket is tartalmazza, felbecsülhetetlen segítséget jelent a további kutatások számára.

A negyedik nagy témakör a német pikareszk regény (*Schelmensroman*) magyar vonatkozásainak és kontextusának feltérképezését célozza. Minthogy köztudottan a 17. századi német irodalom egyik legjelentékenyebb teljesítménye Johann Jacob Christoffel von Grimmelshausen *Simplicissimus* című kalandregénye, indokolt ennek magyar vonatkozásait számba venni. A magyar szakirodalom számára is új ötletet jelent Zrínyi Miklós hadtudományi írásainak és a *Simplicissimus* háborúfogalmának az összevetése, a párhuzamosságok regisztrálása. Olykor meglepő hasonlóságok mutatkoznak a két szerző nézetei között, így például a hadiszerencse kiszámíthatatlanságáról egyképpen vélekedik Zrínyi és Grimmelshausen. Ehhez az alfejezethez tartozik a függelékben a Zrínyi-könyvtár hadtudományi műveinek bibliográfiája, amely ilyen elkülönített formában még nem volt elemzés tárgya. A továbbiakban helyet kap itt természetesen a Grimmelshausen-művek magyar fordításainak rendszeres áttekin-

tése, elsősorban Háy Gyula kiválóan minősített fordítói teljesítménye, amelyet a szerzők itt részletesen összevetnek az eredetivel. Az egységnek s egyben a kötetnek is zárótanulmánya Georg Daniel Speer *Magyar Simplicissimus*-ának filmváltozatát, *A trombitás* (1975) című alkotást veszi górcső alá, s annak felemás, az allegorikus értelmezéstől idegenkedő hazai recepciójának okait igyekszik megvilágítani.

Noha a kötet témáinak túlnyomó részéről a szerzőpáros magyar szakfolyóiratokban vagy tanulmánykötetekben már értekezett, az itteni szövegek nem azoknak változatlan fordításai, hanem többnyire továbbgondolt, kiegészített, a német szakmai közönség ismereteihez és elvárásai horizontjához igazított variánsai. Ezzel az eljárással messzemenően egyet lehet érteni, mivel számos tapasztalat mutatja, hogy csakis a külföldi kontextussal összhangba hozott, terminológiájában és nézőpontjaiban ahhoz alkalmazott magyar szaktanulmányok tudnak nemzetközi visszhangot kiváltani.

Igen örömdetes, hogy a berlini kiadó rangos sorozatába felvette a 17. századi magyar–német kapcsolatokat elemző kötetet, a benne foglaltak színvonalát aligha hagy kétséget afelől, hogy a német szakirodalom is jelentékeny mértékben gazdagodhat a magyar irodalomtörténész szerzőpáros rendkívül alapos, adatgazdag, korszerű szempontokat érvényesítő fejtegetései által. (*Gábor Tuskés – Éva Knapp: Germania Hungaria Litterata. Deutsch-ungarische Literaturverbindungen in der frühen Neuzeit. Studium Litterarum, Bd. 15. Berlin: Weidler Buchverlag, 2008, 370 p.*)

Bitskey István
irodalomtörténész

Darwin és az emberi természet

Bereczkei Tamás: *Az erény természete.*

Önzetlenség, együttműködés, nagylelkűség
Sebes Anna: *Emberállat – évmilliók lenyomata kapcsolatainkban*

A Darwin Év szerencsésen meghozta a magyar kiadók kedvét a darwinizmus talán legprovokatívabb üzeneteinek, az emberi természet, biológia és kultúra kölcsönhatásának elemzésére. A két ismertetett könyv kiválóan kiegészíti egymást. Bereczkei Tamás munkája elsősorban a modern evolúciós pszichológiából indul, s annak egyik kulcskérdését, az emberi szocialitás természetét, illetve kulturális eredetét tekinti át. Főképp saját kutatásaira alapoz, amelyek különböző szociálpszichológiai elméletek és laboratóriumi lélektani eljárások, elsősorban döntésméleti eljárások segítségével vizsgálják a kulturális egymáshoz illeszkedés finom mechanizmusait. Míg Bereczkei könyvének hangsúlya a terepet tekintve az összehasonlító antropológia az egyik oldalon és a laboratórium a másik oldalon, addig Sebes Anna könyve, mely sokkal inkább tudományos áttekintés, elsősorban az összehasonlító kultúrantropológus és a mai család-kutató szempontjait örvözi. Hangsúlya végig a családi szocializáció, illetve a családi élet szerveződése úgy, ahogyan azt a mai társadalmakban látjuk, s ennek adja meg antropológiai és biológiai értelmezését.

Mindkét könyv diadalmas formájában mutatja meg a darwinizmust. Nemigen foglalkoznak olyan üres vitákkal, mint hogy szabad-e biológiai deterministának lenni a mai társadalomról gondolkodva, vagy, hogy milyen a helyes arány öröklés és környezet vitatott kérdéseinek súlyozásában. Ehelyett konkrét mechanizmusokban mutatják meg a darwini metaelmélet győzedelmességét.

Bereczkei könyve elsősorban azzal foglalkozik, amit ma számos összefüggésben *társas agy* hipotézisnek szoktunk nevezni. Milyen érveink vannak amellett, hogy az ember nem Robinson, hanem eredendően, kiindulópontként, társas lény. Életében és gondolkodás és érzésvilágának biológiai kialakulásában is a mások által jelentett társas szelekciós nyomás jelentette a döntő mozzanatot. Ez a társas lény-mivolt előtérben áll a mai idegtudományi kutatásokban is, ahol a tükkörneuron rendszer, valamint a prefrontális területek és a naiv tudatelmélet, az elmélet, a híres TOM-összefüggését vizsgálják. Előtérben áll a társas elme-felfogás a kognitív pszichológiából származó különféle döntésméleti modellekben is, amelyek ma már igen részletesen vizsgálják nemcsak azt, hogy mikor használunk *fogat fogért* vagy *szemet szemért* stratégiát (Bereczkei sajnos, ezt elfelejti magyarra fordítani és egész könyvében a *tit for tat* anglicizmust használja), hanem arra is, hogy hogyan befolyásolják az együttműködő és a versengő stratégiákat érzelmi állapotaink, hormonális beállítottságunk.

Bereczkei könyvében három mozzanatra helyezi a hangsúlyt. Az egyik a rokonszelekció és a valódi altruizmus viszonya. A második a társas hírnév mint különleges szervező erő az emberi társadalmakban, a harmadik pedig a vonzalmak és személyiség-típusok viszonya. Az első kérdésben, miközben az etológia és a modern szociobiológia kiindulását képező Hamilton-szabályból indul ki (bizonyos társas állatoknál, például rovaroknál az önzetlenség a támogató és támogatott közötti genetikai átfedés függvénye). Ezt nagyon érzékenyen kapcsolja össze az emberi társadalmak sajátos dilemmájával, a támogatás rokonfüggésével és a rokonfelismerő mechanizmusok keletkezésével. Érdekes kísérleteket